ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΓΩΓΗ [1]

Ἡ κλασσική μας παιδεία, ἡ ὁποία παρηκολούθησεν ἐνεργῶς παιδιόθεν καὶ ἐρρύθμισεν τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀνάπτυξίν μας, διεμόρφωσεν ἐν ἡμῖν καὶ τὰ κριτήρια τῶν ἀξιῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συχνάκις μεταβάλλει ἡμᾶς εἰς αὐστηροὺς κριτὰς τοῦ παρόντος περιφρονητὰς δὲ τοῦ προσφάτου ἢ τοῦ μεσαιωνικοῦ παρελθόντος. Καθιστᾷ δὲ οὐχὶ σπανίως δυσχερῆ τὴν ἔρευναν εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας τῆς ἀνελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ εἶναι συνισταμένη πολλῶν παραγόντων, μὴ ἀναγόντων κατ᾽ ἀνάγκην τὴν προέλευσίν των μόνον εἰς τὸ παρελθόν. Ἑπομένως πᾶσα ἀπόπειρα ἑρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων — ὑπὸ τὴν γενικὴν τοῦ ὅρου σημασίαν — μὲ μόνα κριτήρια τὰ ἐκ τῆς κλασσικῆς παιδείας ἀπορρέοντα ἀποβαίνει μονομερὴς καὶ ἐπισφαλής.

Εἶναι πέρα πάσης ἀμφισβητήσεως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κλασσικὴ Ἑλλὰς διαφέρει βασικῶς ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα, τὸ Βυζάντιον. Ἄλλαι εἶναι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ἄλλαι εἰς τὸ Βυζάντιον. Διαφορετικαὶ εἶναι αἱ ἀξίαι, τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ πραγμάτωσις ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους, καὶ διαφορετικαὶ ἐκεῖναι τοῦ αἰῶνος τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄλλα τέλος εἶναι τὰ ἰδανικά, τὰ ὁποῖα κινοῦν τοὺς ἀρχαίους εἰς πρᾶξιν, καὶ ἄλλα τὰ τῶν χριστιανῶν, τὰ παραινοῦντα εἰς ἡσυχίαν καὶ θέωσιν.

Ἡ κλασσικὴ ἀρχαιότης χαίρει καὶ ἀγάλλεται εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν κίνησιν. Δρᾷ, καὶ εἰς τὴν δρᾶσιν της εὑρίσκει τὴν ὁλοκλήρωσίν της. Δημιουργεῖ, καὶ ἡ δημιουργία της εἶναι τραγούδι. Ἴδετε π.χ. τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Φειδίου τὰ ἀπαράμιλλα καλλιτεχνήματα. Φιλοσοφεῖ, καὶ ἡ φιλοσοφία της εἶναι ἓν ἀγώνισμα τοῦ πνεύματος, μία σκυταλοδρομία τοῦ νοῦ, τῆς ὁποίας οἱ ἀμοιβαῖοι δρομεῖς εἶναι ἐν ταὐτῷ καὶ ρωμαλαῖαι ζωτικαὶ προσωπικότητες.

---

[1] Εἰς τὸν ὅρον *ἀγωγὴ* δίδομεν εὐρυτάτην ἔννοιαν· νοοῦμεν πᾶσαν ἐν γένει ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα, τὴν σκέψιν καὶ τὴν τοιαύτην ἢ ἐκείνην συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου κατά τε τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ βίον καὶ τὸν κοινωνικόν. *Διαγωγὴν* δὲ λέγοντες νοοῦμεν τὸν καθόλου τρόπον ζωῆς τοῦ ἀτόμου λαμβανόμενον ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ ψυχικῆς διαθέσεως καὶ ἐπεκτεινόμενον μέχρι τῶν λεπτομερειακῶν ἐκδηλώσεών του ἐν τῷ καθ᾽ ἡμέραν βίῳ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Θεωρήσατε τοὺς προσωκρατικούς, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη. Χάριτος καὶ κάλλους ἄριστος συνδυασμός. Καὶ πάντα ταῦτα ὑπὸ μίαν φιλοπαίγμονα διάθεσιν.

Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, διὰ νὰ μὴ συμπεριλάβωμεν τὰς κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, λόγῳ τῆς εἰδικῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ των, παρουσιάζουν ἀνάγλυφον τὸ πνεῦμα τῆς ἀκατασχέτου πρὸς παιδιὰν τάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ Ξενοφῶν εἶναι καὶ θεωρητικὸς ὑπέρμαχος αὐτῆς τῆς τάσεως. Χρηματίσας μαθητὴς τοῦ παίζοντος διδασκάλου πολλὰ δὲ καλὰ ἰδὼν καὶ ἀκούσας ἔγραψε: «*Ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔργα οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν παιδιαῖς*»[1]. Καὶ τοῦτο διότι ἦτο ἀναμφισβήτητον δι' αὐτὸν καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεδειγμένον, ἐκ τῆς προσωπικῆς δὲ πείρας ἐπιβεβαιούμενον, ὅτι ὁ Σωκράτης «*παίζων οὐδὲν ἧττον ἢ σπουδάζων ἐλυσιτέλει τοῖς συνδιατρίβουσι*»[2]. Συνεδέετο δηλ. ἡ παιδιὰ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ πρὸς ταύτην κυρίως ἀπέβλεπεν ἢ τοὐλάχιστον ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπῃ[3].

Ὁ Πλάτων ἐξ ἄλλου πολλαχοῦ τῆς Πολιτείας του χαρακτηρίζει ὡς παιδιὰς συλλήβδην πάσας τὰς μιμητικὰς τέχνας[4].

Τοσοῦτον δὲ τὸ πνεῦμα τῆς παιδιᾶς εἶναι διάχυτον εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος — εἶναι γνωστὸν π.χ. ὅτι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἠρέσκοντο εἰς τὸ μετὰ παιδιᾶς διδάσκειν, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Πλάτων τοὺς ἐπαινεῖ[5] —, ὥστε τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἀναγάγουν πάντας τοὺς πολιτισμοὺς εἰς τὴν πρὸς παιδιὰν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου[6].

Τὴν μεσότητα περὶ τὰς παιδιὰς ἐπεδίωξε καὶ ἐπεδοκίμασεν ὁ Ἀριστοτέλης. Οὔτε ὁ χονδροειδὴς τύπος, ὁ καιρὸν μὴ γινώσκων, ἀρέσκει εἰς αὐτόν, οὔτε ὁ παντελῶς σιωπῶν σκληρὸς καὶ ἀγροῖκος, διότι ὁ τελευταῖος «*οὐδὲν συμβαλλόμενος πᾶσι δυσχεραίνει*»[7].

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἀντιθέτως φαίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὸ τοιοῦτο πνεῦμα ἔχει ἐκλείψει. Βασιλεύει σοβαρότης ἢ σοβαροφάνεια, αὐστηρότης καὶ

---

[1] Ξενοφῶντος, Συμπόσιον 1, 1.

[2] Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα Δ, 1, 1.

[3] Εὐρεῖα διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος τούτου ἐγένετο ἐσχάτως ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἰ. Βουρβέρη, ὑπὸ τὸν τίτλον: Παιδιὰ καὶ παιδεία, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν (Ἀφιέρωμα εἰς Γεώργιον Χατζιδάκιν), ἐν Ἀθήναις 1955 - 1956, σσ. 469 - 526. Ἐξεδόθη δὲ καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος.

[4] Πρβλ. ἰδίᾳ Πλάτωνος, Πολιτεία 602 b.

[5] Πρβλ. Πλάτωνος, Νόμοι Ζ 819 a κέξ.

[6] Πρβλ. J. Huizinga, Homo ludens, γ' ἔκδοσις γερμ. 1939 καὶ Κωνσταντῖνον Ἰ. Βουρβέρην, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 470, σημ. 3.

[7] Ἀριστοτέλους, Ἠθικὰ Νικομάχεια IV, 8, 1128 b 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

σιωπή, σκληρότης καὶ δυσκαμψία περὶ τὴν συμπεριφοράν, ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις δὲν παύει ζητοῦσα τὴν ἐνάσκησιν τῶν δικαιωμάτων της. Τοὺς ὕμνους τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀμεριμνησίας ἀντικαθιστοῦν σοβαροὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἦχοι καὶ προσευχαί. 'Αντὶ ρωμαλαῖα ὡραῖα σώματα νὰ γεμίζουν τὰς παλαίστρας καὶ τὰ γυμναστήρια, λιπόσαρκοι σκιαὶ διασχίζουν ἀθόρυβοι τοὺς δρόμους τῶν πόλεων ψιθυρίζουσαι λόγους μυστικῶν προσευχῶν καὶ κατευθυνόμεναι εἰς μοναστήρια, ὅπου ἀσκεῖται ἡ σιωπὴ καὶ ὅπου ὁ θρῆνος ἀποβαίνει ὁ οἶμος ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαδίζων ὁ πιστὸς ἐπιτυγχάνει τὴν λύτρωσιν.

Τί ἄρα νὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤλλαξε τόσον πολὺ τοὺς ἀνθρώπους; Μήπως ἡ πάροδος τῶν αἰώνων; Μήπως αἱ πολιτικαὶ τύχαι; Μήπως ἡ ἐπικοινωνία καὶ αἱ ἀναμείξεις μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν καὶ δὴ καὶ μετὰ τῶν ἀνατολικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκ ψυχοσυνθέσεως ρέπουν πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν μελαγχολίαν; Μήπως τέλος ὁ Χριστιανισμός; Ὅλοι αὐτοὶ οἱ παράγοντες καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐμφανεῖς ἀναμφιβόλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

***

Εἶναι ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἄξιον τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τὸν χριστιανὸν πολίτην-ἄνθρωπον τοῦ Βυζαντίου σκοπὸς τοῦ βίου τίθεται ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Αὕτη δ' ἐπιτυγχάνεται γενικῶς διὰ τῆς εὐσεβοῦς ἐπιγείου πολιτείας. Ἡ ἄσκησις εἶναι ἐπιβεβλημένη, διὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας παρεμβάλλει τὸ σαρκίον μὲ τὰς διαρκεῖς ἀπαιτήσεις ἐνασκήσεως τῶν δικαιωμάτων του ἐπὶ τῆς παρούσης ζωῆς. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῆς παρούσης ματαιότητος καὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος.

Τούτου λοιπὸν ἡ μελέτη πρέπει νὰ εἶναι καθημερινὴ ἀπασχόλησις τοῦ χριστιανοῦ, διότι εἶναι ψυχωφελὴς ἤ, ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον, ψυχοσόος.

Ὅλοι οἱ βυζαντινοὶ θὰ μελετήσουν τὸ πρᾶγμα. Οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐν γένει ἄνδρες περισσότερον. Ὁ Ρωμανός, ὁ ὁποῖος «*τὴν ζωὴν τῶν βροτῶν ἐταλάνισε*» καὶ ἐμακάρισε «*τοὺς καλὴν ἐπιλεξαμένους μερίδα*»[1] δηλ. τοὺς μοναχούς, νομίζει ὅτι «*ἀληθῶς κατακέκριται μὴ μελετῶν | τὸ ἀλληλούϊα*»[2]. Συχνάκις δὲ εἰς τοὺς ὕμνους του ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου καὶ συμπαρασύρει μὲ τὰς πτέρυγας τῆς μελῳδίας του τοὺς συμψάλλοντας καὶ συμπροσευχομένους πιστοὺς εἰς πνευματικὰ πεδία καὶ ψυχικοσυναισθηματικὰς καταστάσεις ἥκιστα ἐπιτρεπούσας παιδιάν, χαριεντισμὸν ἢ γέλωτα. Δίδει τὸν μοναχικὸν κανόνα τῆς προσκαίρου ζωῆς εὐθέως καὶ ἄνευ περιστροφῶν:

---

[1] Pitra, Analecta Sacra I, 1876, σ. 44.
[2] Αὐτόθι, σ. 47.

13 - 1 - 1957

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

« Στερρωθέντες τῇ πίστει οὖν στήκετε· τοὺς αὐχένας ὑμῶν κάτω κάμπτοντες, | τῇ ψυχῇ δὲ Χριστὸν ἄνω βλέποντες, | τῶν ἐν γῇ παντελῶς μὴ φροντίσητε, | καραδοκοῦντες καὶ σπουδάζοντες, | μετὰ τὸ μεταστῆναι τοῦ βίου τούτου, | κατοικῆσαι ἐν ταῖς τῶν ἁγίων μοναῖς, | ἵνα, ὥσπερ ἐνταῦθα, βοᾶτε κἀκεῖ | τὸ ἀλληλούϊα. » Καὶ συνεχίζει : *« Ὁ καιρὸς τῆς χαρᾶς ὑμῶν ἔφθασεν· | ὁ γὰρ Κύριος τάχιον ἔρχεται... »*[1]. Δηλ. ὁ θάνατος, ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἡ χαρά, εἶναι ὁπωσδήποτε τὸ τελευταῖον γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ὁδηγήσῃ τὸν πιστὸν εἰς τὴν πραγμάτωσίν της. Ἀξίζει λοιπὸν νὰ μελετηθῇ. *« Τοῦ φοβεροῦ δικαστοῦ τὴν ἐξέτασιν»*, λέγει εἰς ἄλλον ὕμνον, *« ἐν τῇ ζωῇ σου, ψυχή, ἐνθυμήθητι »* (Α' στ. 1 - 2) καὶ συνεχίζει : *« Ὁ χρόνος μου συντελεῖται | ὁ δὲ φρικτός σου θρόνος λοιπὸν εὐπρεπίζεται. | Ὁ βίος παρέρχεται... »* (Α' στ 27 - 28) κλπ.[2] ἢ τὴν περίφημον ἐκείνην πρὸς τὴν ἰδίαν του ψυχὴν παραίνεσιν, *« Ψυχή μου, ψυχή μου, | ἀνάστα τί καθεύδεις ; | τὸ τέλος ἐγγίζει | καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι. | Ἀνάνηψον οὖν, | ἵνα φείσηταί σου Χριστὸς ὁ Θεός... »* (Β' στ. 1 - 6)[3].

Ἄπειρα εἶναι τὰ χωρία τοῦ Ρωμανοῦ, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν πιστὴν εἰκόνα τοῦ χριστιανοῦ τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ἑτέρα ἀηδὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, τὸν ζ' αἰῶνα δὲν θὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τὸν τύπον του Ρωμανοῦ. *« Οἴμοι τάλαινα ψυχή ! |* θὰ ἀναφωνήσῃ εἰς τὸν Μεγάλον Κανόνα του, *τί ὡμοιώθης τῇ πρώτῃ Εὔᾳ ;* (ᾠδὴ α'). *Ἀνάνηψον, ὦ ψυχή μου· | τὰς πράξεις σου, ἃς εἰργάσω, | ἀναλογίζου, | καὶ ταύτας ἐπ' ὄψιν σου εἰσάγαγε, | καὶ σταγόνας στάλαξον δακρύων σου· | εἰπὲ παρρησίᾳ τὰς πράξεις, | τὰς ἐνθυμήσεις | Χριστῷ, καὶ δικαιώθητι »* (ᾠδὴ δ'). Κατωτέρω δέ : *« Ὁ νοῦς τετραυμάτισται, | τὸ σῶμα μεμαλάκισται, | νοσεῖ τὸ πνεῦμα· | ὁ λόγος ἠσθένησεν, | ὁ βίος νενέκρωται, | τὸ τέλος ἐπὶ θύραις· | διό μοι, τάλαινα ψυχή, | τί ποιήσεις, ὅταν ἔλθῃ | ὁ Κριτὴς ἀνερευνῆσαι τὰ σά ; »* (ᾠδὴ θ')[4].

Εἰς τὸν αὐτὸν τόνον θὰ γράψουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ κατ' ἐξοχὴν δοξαστικοὶ καὶ ὑμνηταὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ θὰ ἐξαρτήσουν τὴν χαρὰν καὶ τὰς ἄλλας κινήσεις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ὑπερκόσμια γεγονότα, ὅπως εἶναι ἡ γέννησις τοῦ Κυρίου π.χ. ἢ ἡ ἀνάστασις[5].

Κοσμᾶς ὁ ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ εἰς τὸν κανόνα τῶν Χριστουγέννων ψάλλει *« Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε | Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντή-*

---

[1] Αὐτόθι, σ. 51.

[2] Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι (μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη), τόμος Α', Ἀθῆναι 1952, σσ. 9 - 10.

[3] Αὐτόθι, σ. 27.

[4] Τριῴδιον, ἔκδοσις Α', ἐν Ρώμῃ 1879, σσ. 463, 472 καὶ 488.

[5] Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 207 κἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

σατε |...| "Ασατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ...» [1] (ᾠδὴ α΄). Ὁ τούτου δὲ φίλος καὶ ὁμότεχνος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τὸν ἐξαίσιον κανόνα τῆς ἀναστάσεως ὑμνεῖ ἐν ἀγαλλιάσει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνάστασιν μόνον καὶ τὸ ὑπερκόσμιον αὐτῆς νόημα: «*Οὐρανοί μὲν ἐπαξίως | εὐφραινέσθωσαν, | γῆ δὲ ἀγαλλιάσθω. | Ἑορταζέτω δὲ κόσμος, | ὁρατός τε ἅπας καὶ ἀόρατος· | Χριστὸς γὰρ ἐγήγερται, | εὐφροσύνη αἰώνιος.*» (ᾠδὴ α΄) [2].

Χαίρουν ἐδῶ ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς, θαυμασταὶ ἀμφότεροι καὶ μιμηταὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, διὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν κεῖνται ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς παρούσης ζωῆς, συνιστοῦν ὅμως τὰς ἀπαρασαλεύτους βάσεις τῆς ποθουμένης ζωῆς, τῆς μόνης ἀληθινῆς.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον θὰ προσευχηθοῦν καὶ θὰ ὑμνήσουν τὸν Θεὸν καὶ οἱ λοιποὶ ὑμνογράφοι καὶ μελῳδοί. Θὰ παραλλάσσουν δ' ἑκάστοτε ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς των δυνάμεως καὶ ἐμπνεύσεως [3].

Ἀνάλογον διαγωγὴν θὰ ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὰ ποίμνιά των καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ λοιποὶ ἱεράρχαι.

Ἂς ἐνθυμηθῶμεν τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, μὴ ἐπιδεχόμενον συμβιβασμὸν μὲ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀγαπῶντας τὸν κόσμον ἕλληνας, θαυμαστὴν δ' ὑπάρχοντα τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ δὴ καὶ τοῦ ἐνσαρκώσαντος αὐτὸν καὶ πρωτοπόρου Μεγάλου Ἀντωνίου.

Εἶτα τὸν αὐστηρότατον καὶ ἀκαταπόνητον μαχητήν, ἐλεγκτὴν δὲ πάσης παρεκτροπῆς Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος φαίνεται καταδικάζων τὰς παιδιάς καθόλου, διότι εὑρίσκει ὅτι ἔχουν «*οὐχὶ τέρψιν ἀλλὰ θάνατον*» [4] καὶ διότι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνωτέρου βίου εἶναι προτιμοτέρα πάσης παιδιᾶς.

Ὁ Μέγας Βασίλειος ἀφ' ἑτέρου, ἂν καὶ φαίνεται κατ' ἀρχὰς κάπως συμβιβαστικώτερος πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ ὁποίου ἀναμφιβόλως ὑπῆρξε βαθὺς γνώστης, ἐν τούτοις δὲν θέλει τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀφομοίωσίν του, ζητεῖ μόνον ὅ τι ἀγαθόν, πάντα δὲ τὰ ἄλλα τὰ ἀποκλείει, ἐνῷ ὁ ἴδιος οὐδέποτε γελᾷ.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἄνδρες ὡς οἱ προαναφερθέντες πλήρεις ζωῆς καὶ δυνάμεως θὰ ἦσαν διαφορετικοί, ἂν δὲν ἦσαν τοῦ Χριστιανισμοῦ γνήσια τέκνα καὶ διαπρύσιοι κήρυκες.

---

[1] Πρβλ. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949, σ. 186.

[2] Πρβλ. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 176.

[3] Πρβλ. πάσας τὰς ἀκολουθίας τοῦ Πεντηκοσταρίου, τῶν ὁποίων ὁ κύριος τόνος εἶναι ἀναστάσιμος· ἐπίσης τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (23 Ἀπριλίου) πάντοτε ἀναστάσιμον.

[4] Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους (ἔκδοσις G. Budé ὑπὸ Jean Dumortier), Paris 1955, σ. 67.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Ἀφιέρωσαν ὅμως πᾶσαν τὴν ἐνεργητικότητα τῆς φύσεώς των καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός των εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας τοιουτοτρόπως ἐστερέωσαν τὰ θεμέλια, τὸ δὲ κῦρος ἠγλάϊσαν καὶ τὴν φήμην εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου ἐσάλπισαν. Ρωμαλαῖα πνεύματα δὲ καθὼς ἦσαν καὶ βαθεῖς γνῶσται τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐδανείσθησαν παρ' αὐτῆς τὸν λόγον μονονουχὶ δὲ καὶ τὸν τρόπον.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν ἐκ ψυχοσυνθέσεως μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τὴν μόρφωσιν. Μελαγχολικὴ φύσις αὐτὸς ἀντετίθετο βασικῶς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν τρόπον, ἐνῷ παραλλήλως ἠγάπησεν ἰδιαιτέρως μεμονωμένας συγγενεῖς μορφὰς τῆς ἀρχαιότητος ἢ ὁμοίας ψυχικὰς καταστάσεις. Γράφει εἰς τὸ περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ποίημά του:

Χθιζὸς ἐμοῖς ἀχέεσσι τετρυμένος, οἶος ἀπ' ἄλλων
ἥμην ἐν σκιερῷ ἄλσει, θυμὸν ἔδων·
καὶ γάρ πως φιλέω τόδε φάρμακον ἐν παθέεσσιν...

Καὶ ἀφοῦ περιγράψη τὸ κάλλος τῆς φύσεως μὲ χρώματα καὶ τρόπους εἰς οὐδὲν ὑπολειπομένους τῶν ὁμηρικῶν θὰ προσθέσῃ:

Τῶν μὲν ἄρ' οὐκ ἀλέγιζον, ἐπεὶ νόος, εὖτε πυκασθῇ
ἄλγεσιν, οὐκ ἐθέλει τέρψιος ἀντιάειν.
Αὐτὸς δέ, στροφάλιγξιν ἑλισσομένοιο νόοιο,
τοίην ἀντιπάλων δῆριν ἔχων ἐπέων·
Τίς γενόμην, τίς δ' εἰμί, τί δ' ἔσσομαι; Οὐ σάφα οἶδα.
Οὐδὲ μὲν ὅστις ἐμοῦ πλειότερος σοφίην[1].

Αὐτὸν τὸν ρυθμὸν σκέψεως καὶ ζωῆς θὰ ἴδωμεν εἰς ὅλον τὸν πολυκύμαντον βίον του. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ στιγμαὶ χαρᾶς καὶ ἐξάρσεως· ὁπωσδήποτε ὅμως αὗται εἶναι συνδεδεμέναι στενῶς μὲ τὸν Θεὸν καὶ μόνον.

Τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων ἠκολούθησαν καὶ οἱ μετέπειτα ἱεράρχαι, τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν στέργοντες τὸν δὲ κατὰ κόσμον βίον καὶ τὸ παγανιστικὸν ἐν γένει πνεῦμα πολεμοῦντες καὶ ἀποποιούμενοι. Ἀντιπροσωπευτικώτερος πάντων ὑπῆρξεν ὁ ἱερὸς Φώτιος. Δὲν ἠνάγκασαν τὸν μεγάλον ἐκεῖνον ἱεράρχην αἱ καταπλήσσουσαι γνώσεις του καὶ ἡ βαθεῖα ἑλληνομάθεια νὰ μεταβάλῃ διαγωγήν. Ὁ Φώτιος εἶναι μία προσωπικότης δραστηρία καὶ πολυσχιδής· ἓν πνεῦμα ἀνεπτυγμένον καὶ προικισμένον μὲ ποικίλας χάριτας, μία καρδία χριστιανική. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ὑπερίσχυσε τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκρά-

---

[1] Πρβλ. Raffaele Cantarella, Poeti Bizantini I, Milano 1948, σ. 19.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

τησε τὸν Φώτιον εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ζωῆς συμφώνου πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παραδόσεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ζωῆς αὐστηρᾶς καὶ μεμετρημένης. Ἂν δὲ ἔχῃ ποιάν τινα ἀλήθειαν ἡ ῥῆσις « le style c'est l'homme », ἰδοὺ τοῦ Φωτίου ἡ μορφὴ ἀνάγλυφος εἰς μίαν ἐπιστολήν του. Ὁμιλεῖ περὶ λόγου σοφίας: « ...*Ἀλλ' ἐκείνην ἔγωγέ φημι, ὅση σώφρων μὲν ἀπαγγέλλειν, κοινὴ δὲ διδάσκειν, πρώτη δὲ παιδεύειν, μόνη δὲ συμπείθειν, εὔσημος δὲ διὰ τῶν συγγενῶν νοημάτων τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ἀναπτύσσειν... ταῦτα μὲν γὰρ τῆς ἐμφύτου καὶ κοσμίας καὶ βιωφελοῦς τοῦ λόγου σοφίας, ἐκεῖνα δὲ τῆς τερπούσης τὴν ἄλογον αἴσθησιν καὶ ταῖς παρεκτροπαῖς μᾶλλον καὶ τῷ νεωτερίζοντι χαιρούσης ἤθει, καὶ πρὸς μὲν ὠφέλειαν οὐδὲν ὁρώσης, εἰς κρότους δὲ καὶ καλακείας καὶ πολὺν λῆρον διαλυομένης* »[1].

Πᾶσα ἡ βυζαντινὴ περίοδος κατακαλύπτεται ἀπὸ ἔργα πολεμικὰ καὶ ἀντιρρητικά. Ἡ εἰκονομαχία, τὸ σχίσμα καὶ ἡ ἡσυχαστικὴ ἔρις, καταστάσεις ἀντίστοιχοι εἰς τὰς ποικίλας αἱρέσεις τῶν πρώτων αἰώνων, εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα προσελκύουν τὴν προσοχὴν συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν. Ὁ τρόπος τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν καταστάσεων αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος καὶ ὡς τοιοῦτος αὐστηρός, σοβαρός, οὐχὶ δὲ παιγνιώδης καὶ ἑλληνίζων. Βεβαίως ἔχομεν καὶ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀπολογητικὴ ἢ ἡ ἀντιρρητικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ ἐκτρέπονται εἰς συγκεκρατημένην ἢ ἀχαλίνωτον εἰρωνείαν. Εἶναι ὅμως παρατηρήσεως ἄξιον τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶσα τοιαύτη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν κανόνα γίνεται ἀπὸ πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἑλληνικὸς λόγος ἰσχύει περισσότερον τοῦ χριστιανικοῦ ἢ ἀπὸ πρόσωπα φιλοσκώμμονα καὶ λαϊκῆς προελεύσεως.

***

Λίαν ἀντιπροσωπευτικὴ τάξις εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς γνωστόν, ἦτο ἡ τῶν μοναχῶν. Οὗτοι ὑπῆρχον εἰς μέγαν ἀριθμόν, ἔζων δὲ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν πόλεων, δεδομένου ὄντος ὅτι πολλὰ μοναστήρια ἐκτίζοντο καὶ ἐντὸς τῶν πόλεων. Ἡ ζωὴ τῶν μοναχῶν συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πνεύματος εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ μοναχικὸς βίος παντοιοτρόπως ἐπέδρα εἴς τε τὸν λαὸν καὶ τὴν ἡγέτιδα τάξιν.

Ἡ μίμησις τῶν ἁγίων καὶ ἡ μελέτη τοῦ θανάτου, ὁ θρῆνος διὰ τὰς ἁμαρτίας, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ταλαιπωρία τοῦ σώματος, πάντα δὲ ταῦτα πρὸς δόξαν Θεοῦ γινόμενα καὶ μόνον, ἦσαν αἱ ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἐπιδιωκόμεναι ἀρεταί.

Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅστις ἐκόλασε πᾶσαν ἐκτροπὴν προτρέπει ἐνθέως:

---

[1] Πρβλ. Φωτίου, Ἐπιστολαὶ (Βαλέττα), ἐν Λονδίνῳ 1864, σσ. 305-306.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

«...μιμώμεθα τοὺς ἁγίους, οἳ τοσαύτην ἐποιοῦντο σπουδὴν καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ τῆς αὐτῶν, διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ» [1].

Οὐδεμία δὲ ἄνεσις τῆς αὐστηρότητος ἐπιτρέπεται. Κείμενον τοῦ ιβ΄ αἰῶνος ὁμιλεῖ περὶ ἐπιτιμήσεων μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι *«παιγνίως συνεπλέκοντο»* [2].

Αἱ συνεχεῖς λειτουργίαι ἀφ᾽ ἑτέρου καὶ αἱ ἀκολουθίαι, αἱ πολλάκις τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς λαμβάνουσαι χώραν, ἐπέδρασαν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τοιούτου πνεύματος. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ μόνον διὰ τὰ μοναστήρια ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν λαόν.

Πρὸς τούτοις τὰ ἀναγνώσματα τῶν βυζαντινῶν συνετέλεσαν ὡσαύτως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νοοτροπίας των καὶ τῆς διαγωγῆς των. Ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ ἀπόκρυφος φιλολογία, τὰ μαρτυρολόγια καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων, τὸ Λειμωνάριον τοῦ Μόσχου καὶ ἡ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία, ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος τέλος καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἔργα ἐσφυρηλάτουν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα καὶ ἀπεδίωκον τὴν τάσιν πρὸς χαρίεσσαν ζωὴν καὶ παιδιάν. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἐπέδρασε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀθρόαν καταφυγὴν εἰς τὰ μοναστήρια, ὅπου ἡ γαλήνη καὶ ἡ ἡσυχία ἀνεμένετο νὰ ἐπιβραβεύσῃ τὴν τῆς ἀγαθῆς μερίδος ἐκλογήν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ μοναστήρια ἀπεσύροντο οἱ ἐκ φύσεως ἀδρανέστεροι τῶν πολιτῶν, πλὴν ὅμως δὲν εἶναι καθόλου σπάνιον τὸ γεγονὸς προσελεύσεως καὶ δραστηρίων ἀνθρώπων. Τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἡ δραστηριότης εὗρε διέξοδον εἰς τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν, ἥτις κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη. Τὸ τελευταῖον τοῦτο προσείλκυσεν ἐπίσης πολὺν κόσμον, ἰδίᾳ δὲ γυναῖκας καὶ νεάνιδας, αἵτινες, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, δὲν ἀπεφάσιζον τὴν πλήρη ἐγκατάλειψιν τῶν ἐγκοσμίων. Εὗρον λοιπὸν εἰς διαφόρους θεσμούς, ὡς π.χ. ὁ τῶν διακονισσῶν, τὴν πλήρωσιν ἀμφοτέρων τῶν τάσεων τῆς ψυχῆς των· τῆς τε δηλ. εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ κοινωνικοῦ ἐνστίκτου.

Ἂν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν δὲ ὅτι κατὰ κανόνα ὁ μόνος δημόσιος χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπετρέπετο νὰ μεταβαίνῃ ἡ γυνὴ ἄνευ πολλῶν διατυπώσεων, ἦτο ὁ ναός, ἀντιλαμβανόμεθα τὸ μέγεθος τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸ τυπικόν της ἐν γένει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καὶ τρόπου.

Εἰς τὸ ἡρωϊκὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος ἡ Ἐκκλησία ἔδωκε νέον περιεχόμενον. Ἥρως τώρα εἶναι ὁ μάρτυς Χριστοῦ, ὁ ἀντιμετωπίζων τὸν δήμιον καὶ τὰς βασάνους πρᾶος καὶ πλήρης θείου πόθου ἑνώσεως μετὰ τοῦ αἰωνίου

---

[1] Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 75.

[2] Πρβλ. Φαίδωνος Ἰ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ΕΕΒΣ ΙΓ΄, 1937, σ. 78 καὶ σημ. 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Θεοῦ. Βεβαίως σῴζονται καὶ στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ ἡρωϊσμοῦ, ἰδίᾳ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἁγίους τῶν πρώτων αἰώνων. Οὗτοι ὤφειλον νὰ εἶναι ρωμαλαῖοι καὶ ὡραῖοι, πρὸς τούτοις δὲ καὶ χριστιανοί. Εἰς τῶν ἁγίων τούτων τὴν ρώμην καὶ τὸ κάλλος εὗρον οἱ χριστιανοὶ ἓν ἀντιστάθμισμα τῆς παρημελημένης φυσικῆς τάσεως πρὸς θαυμασμὸν τοῦ φυσικῶς ὡραίου.

Ἡ ἄθλησις καὶ ἐν γένει ὅλον τὸ λεξιλόγιον τῶν ἀγώνων ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς πνευματικοὺς ἀγῶνας. Ἀθληταὶ εἶναι καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἀσκοῦνται εἰς ἀρετήν. Τὸ παράδειγμα εἶχε δώσει πρῶτος μέγας ἀνήρ, τέλειος ἀγωνιστὴς πνευματικοῦ ἀγῶνος, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, εἰπών: « *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... ὁ δίκαιος κριτής* » (Β' Τιμ. 4,7).

Συμεὼν ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, κατὰ Λεόντιον τὸν Νεαπόλεως « *καλῶς καὶ νομίμως τὸν καλὸν ἀγῶνα ἐπύκτευσεν* » (P.G. 93, 1672). Ὁ αὐτὸς Λεόντιος ἑρμηνεύει ἐν συνεχείᾳ τὸ εἶδος τοῦ ἀγῶνος λέγων : « *Τὸν προκείμενον αὐτοῖς ἀγῶνα καὶ δρόμον, λέγω δὴ τὸν ἐρημικὸν καὶ ἄοικον παντελῶς καὶ ἀναχωρητικὸν βίον* » (P.G. 93, 1681). Βεβαίως μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Συμεὼν εἰσῆλθεν εἰς ἀγῶνα δρόμου, πρᾶγμα ἀπηγορευμένον, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἔπραξε ὅμως τοῦτο ἵνα δείξῃ ὅτι διὰ τὸν Χριστὸν εἶναι σαλός, προσέτι δὲ ἵνα θεραπεύσῃ δαιμονισμένον τινα.

Τὰ παραδείγματα δύνανται νὰ πληθυνθοῦν.

Τὸ μοναχικὸν ἰδεῶδες δὲν ἄφησε ἀνεπηρεάστους οὐδ' αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας, τὰ μέλη τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἀκολουθίας των, πολιτικὰς φυσιογνωμίας, λογίους καὶ ἐπιστήμονας. Πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐνεδύθησαν τὸ μοναχικὸν τριβώνιον εἴτε οἰκειοθελῶς εἴτε ὑπείκοντες εἰς τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις [1]. Ἄλλοι δὲ αὐτοκράτορες ὄντες ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς παντοίας στερήσεις καὶ διῆγον βίον αὐστηρότατον.

Ἡ μορφὴ τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐλέῳ Θεοῦ ἐστεμμένου αὐτοκράτορος, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἱερὰ καὶ οἱ τρόποι ἀνάλογοι. Ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ πράγματος λαμβάνομεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς ναοῖς ἀπεικονίσεων εἴτε τῶν ἰδίων αὐτοκρατόρων καὶ τῆς ἀκολουθίας των εἴτε τοῦ παντοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, τῶν ὁποίων τὴν ἱεροπρέπειαν καὶ τὸ μεγαλεῖον ἐμιμοῦντο. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν μᾶς παρέχουν καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων [2].

Εἰκόνα τοῦ ὁποῖος ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ βασιλεὺς ἐν Βυζαντίῳ δίδει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ βασιλείου τάξεως συγγράμματί του,

---

[1] Πρβλ. R. Guilland, Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ τὸ θέλγητρον τοῦ μοναστηρίου, ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σσ. 215 - 234.

[2] Ὁσάκις δηλ. τὰ ἀπεικονιζόμενα εἶναι πρόσωπα· διότι τὰ ἐκ τῆς φύσεως εἰλημμένα θέματα παρουσιάζουν πολλὴν χάριν καὶ κίνησιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

λέγων ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι εἰκὼν τῆς δημιουργίας, ἑπομένως καὶ ὁ βασιλεὺς εἰκὼν τοῦ δημιουργοῦ. «...*ὑφ' ὧν τοῦ βασιλείου κράτους,* γράφει, *ρυθμῷ καὶ τάξει φερομένου, εἰκονίζοι μὲν τοῦ δημιουργοῦ τὴν περὶ τόδε τό πᾶν ἁρμονίαν καὶ κίνησιν, καθορῷτο δὲ καὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα σεμνοπρεπέστερον, καὶ διὰ τοῦτο ἡδύτερόν τε καὶ θαυμαστότερον...*»[1] Ἐνταῦθα ὁ βασιλεὺς ἀποκαλύπτει εἰς τὸν υἱόν του καὶ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότοτα, ἥτις δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασεν ὀλιγώτερον τὴν βυζαντινὴν Αὐλὴν εἰς τὸ σύστημα τῆς σοβαρᾶς καὶ συγχρόνως ἐπιδεικνυομένης μεγαλοπρεπείας της.

Διὰ ταῦτα πάντα τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως περιβάλλεται ὑπὸ τοιαύτης ἱερότητος καὶ δὲν ἐπιτρέπονται εἰς αὐτὸν τρόποι κοινοῦ θνητοῦ. Οὕτω π.χ. δὲν ἀναφέρονται αὐτοκράτορες γελῶντες παρὰ μόνον προσμειδιῶντες καὶ τοῦτο μόνον εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ὅπου π.χ. οἱ κοινοὶ θνητοὶ ἐκσποῦν εἰς πολλοὺς γέλωτας ἢ ὅπου αἱ περιστάσεις τὸ ἐπιβάλλουν[2].

Ἵνα δὲ κατορθώσῃ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν βαρύτατον ρόλον εἶχεν ἀνάγκην αὐστηρᾶς παιδείας. Εἰς αὐτὸ δὲ ἀποσκοποῦν ἀκριβῶς καὶ αἱ δεκάδες τῶν παραινετικῶν λόγων καὶ πραγματειῶν, αἱ ἀπευθυνόμεναι πρὸς τοὺς βασιλεῖς εἰς λόγον ἔμμετρον ἢ πεζὸν εἰς ὕφος λόγιον ἢ δημῶδες[3]. Αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας συνιστᾶται ὁ βασιλεὺς νὰ ἀσκήσῃ εἶναι ἡ σύνεσις, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ ἁγιότης κλπ. Πᾶσα δὲ ἐκτροπὴ ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου δυσμενῶς ἐκρίνετο καὶ ἐμείωνε τὸ βασιλικὸν κῦρος. Λέων ὁ Διάκονος π.χ. γράφει περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Β', υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅτι ἦτο «*ἐπτοημένος νεωτερικαῖς ἡδυπαθείαις καὶ παιδιαῖς*»[4].

Βεβαίως οἱ αὐτοκράτορες κατεπονοῦντο μὲ τὰς πολλαπλᾶς ἀσχολίας των καὶ εἶχον ἀνάγκην ποιᾶς τινος ἀναπαύσεως καὶ διασκεδάσεως. Ἵνα ὅμως καὶ αὕτη μὴ ἐξέρχεται τῶν παραδεδεγμένων καὶ ἀντίκειται πρὸς τοὺς κανόνας τῶν Συνόδων ἔπρεπε νὰ εἶναι σεμνὴ καὶ σοβαρά. Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, ἑρμηνεύων τὸν 51ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου λέγει: «*Ἔοικε δὲ διὰ τὰ τῶν τοιούτων κανόνων ἐπιτίμια ἐπινοηθῆναι τὰ βασιλικὰ παίγνια· τὸν Κοντοπαίκτην δηλαδή, τὸν Μάρωνα, τὸν Ἀχιλλέα, τὴν Ὀκτώηχον καὶ τὰ λοιπά· ὡς μὴ διάχυσιν καὶ γέλωτα ἄσεμνον ἐμποιοοῦντα τοῖς βλέπουσιν*»[5].

---

[1] Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, Περὶ βασιλείου τάξεως (A. Vogt), τόμ. I, σ. 2.

[2] Πρβλ. Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιὰς (B. Leib), XIII, VI, 6 - VII, 1 καὶ XIV, V, 2.

[3] Πρβλ. K. Krumbacher - Γ. Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἐν Ἀθήναις 1900, Β', σσ. 99, 101, 114, 165, 285 κ.ἀ.

[4] Λέοντος Διακόνου, Ἱστορία (Hase), I, 2.

[5] Πρβλ. Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 2 (1852), σ. 416, καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 94.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Θαυμασίαν εἰκόνα τῆς διασκεδάσεως καὶ διαναπαύσεως αὐτοκράτορος παρέχει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι αὐτῆς· « *Ὀλίγα τὸ σῶμα διαναπαύων* (ὁ Ἀλέξιος), γράφει, *ἐν κυνηγεσίοις τε καὶ ἀνέσεσι... καὶ ἡ ἄνεσις τούτῳ δεύτερος πόνος, βιβλίων ἀνάγνωσις καὶ ἐξέτασις καὶ ἡ τοῦ « Ἐρευνᾶτε τὰς γραφὰς » παραγγέλματος ἐπιμέλεια. Τὰ δ' αὖ κυνηγέσια καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ σφαιρίζειν παιδιὰ δευτέρου λόγου καὶ τρίτου προσῆν τῷμῷ πατρί...* » Ἐν συνεχείᾳ δ' ἐπεδόθη καὶ εἰς ἄλλας παιδιὰς « *παράγγελμα τοῦτο λαβὼν ἐξ ἰατρικῆς ἐπιστήμης, ἵνα ταῖς συνεχέσιν ἱππασίαις διαφοροῖτό τι τῆς καταρρεούσης ὕλης καὶ τοῦ ἐπιβρίθοντος βάρους κουφίζοιτο...* »[1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν καταδεικνύεται ὅτι τὰ ἀγωνίσματα τῶν αὐτοκρατόρων ἦσαν τοιαῦτα ὥστε νὰ ἀσκοῦνται οὗτοι εἰς στρατιωτικὰς ἀρετάς. Ἦσαν δὲ κατὰ κανόνα ἀγωνίσματα στίβου· οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ἱππασία καὶ τὰ κυνηγέσια, ὅπου ὁ ἀσκούμενος μανθάνει σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν τέχνην τοῦ τοξεύειν καὶ τοῦ δόρυ ἀφιέναι, ἦσαν ἐκ τῶν συνήθων καὶ προσφιλῶν ἀπασχολήσεων πολλῶν αὐτοκρατόρων[2].

Ἡ κοινὴ γνώμη, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἦτο κατὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἀγωνισμάτων. Καὶ εἶναι πολὺ φυσικόν. Ἄνθρωποι τὰ ἄνω σκοποῦντες δὲν ἐθεώρουν οὐδὲ πρέπον οὐδ' ἐπιτρεπτὸν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ παιδιὰς καὶ ἀνωφελῆ ἀγωνίσματα. Πόλεμος δὲ φαίνεται ὅτι εἶχε κηρυχθῆ ὑπό τε τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν πιστῶν ἐπίμονος καὶ συστηματικὸς κατὰ τῶν τοιούτων ἐκτροπῶν[3].

Ἀπρεπῆ ἀγωνίσματα ἐθεώρουν οἱ βυζαντινοὶ ὡσαύτως τὴν πυγμαχίαν καὶ τὴν πάλην, ὡς παραμορφοῦντα[4] τὸ πρόσωπον τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ πλασθέν. Τὸ σῶμα τὸ ἤθελον ἀδύνατον καὶ ὠχρόν, νὰ ὁμοιάζῃ δηλ. μὲ τὰ τῶν ἁγίων σώματα. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ βολὴ ἀκοντίου καὶ δίσκου ἐθεωρεῖτο ἄσκοπος καὶ ἀνωφελὴς κατανάλωσις δυνάμεως.

Ἀτίμους ἐχαρακτήριζον τοὺς θηριομάχους, τοὺς μονομάχους, τοὺς σκηνικοὺς καὶ τοὺς ἐν γένει ἀσκοῦντας τὴν παιγνικὴν τέχνην, τὴν δὲ τέχνην αὐτῶν ἀτιμοποιόν[5]. Τοῦ κανόνος τούτου ἐξῃροῦντο οἱ ἐπίσημοι ἀθληταί, οἱ νομίμως δηλ. ἀγωνιζόμενοι δι' ἐπίδειξιν ἀνδρείας[5]. Γενικῶς δὲ οἱ βυζαντινοὶ δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς πάντα ταῦτα, αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ κυριώτερος λόγος τῆς ἐλλείψεως πληροφοριῶν περὶ παιδιῶν.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις ἤθελον νὰ ψέξουν μίαν πρᾶξιν ἢ διαγωγήν, κατέφευγον εἰς παρομοιώσεις εἰλημμένας ἐκ τοῦ παιγνιώδους καὶ

---

[1] Ἀλεξιάς, XIV, VII, 9.
[2] Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 65 - 122.
[3] Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 65.
[4] Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 84 καὶ σημ. 3.
[5] Πρβλ. Κουκουλέν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95 καὶ σημ. 8.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

ἀφρόντιδος βίου· *« Δαίμων παρέστηκεν, διὰ τῶν κατεστιγμένων ὀστέων τὴν μανίαν ἐξάπτων »* παρατηρεῖ ὁ Μέγας Βασίλειος [1] δι' ἐκείνους οἵτινες ἔπαιζον κύβους.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐφ' ἑτέρου κατακρίνων τὴν διαγωγὴν συγχρόνων του [2] λέγει ὅτι οὗτοι ἀσχολοῦνται σοβαρῶς (σπουδάζουν) περὶ τὴν ἱππασίαν, τὸ κυνήγιον καὶ τὴν κυβείαν. Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος ἐπιγραμματικώτατα ἀποφαίνεται: *« πίνεις, κυβεύεις, λαμβάνεις, παίζεις, γελᾷς »* [3].

« Θανάτου τερπνὸν δηλητήριον καὶ δαίμονος ἑορτὴν τὸν σταυρὸν καθυβρίζουσαν » ὀνομάζει ὁ Βασίλειος Σελευκείας [4] τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ μέχρι τοῦ Ϛ' αἰῶνος τελούμενα Ὀλύμπια. Ὁ δὲ ἱερὸς Χρυσόστομος ἀποφαίνεται ὅτι ἐκεῖ *« ὁ διάβολος πομπεύει »* [5].

Ἐκτὸς ὅμως τῆς θεωρητικῆς ταύτης ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καταδίκης τῶν παιδιῶν, τῶν ἀγώνων, τῆς χαριέσσης ἐν γένει ζωῆς καὶ διαγωγῆς, καὶ τῆς γενικῆς ἀποδοκιμασίας, ἔχομε ν ό μ ο υ ς καὶ κ α ν ό ν α ς ἀπαγορεύοντας τὰς παιδιὰς καὶ τὰ παίγνια δι' ἐπιβολῆς διαφόρων ποινῶν [6]. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία π.χ. καθώρισεν *« τὰς Κυριακὰς ἀπράκτους εἶναι »* δηλ. ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν ἀγώνων κατὰ τὰς Κυριακάς [7]. Τοῦτ' αὐτὸ ἔπραξαν καὶ πολλοὶ αὐτοκράτορες.

Αἱ ἐπιβαλλόμεναι κυρώσεις διὰ τὰς παραβάσεις τῶν τοιούτων νόμων καὶ κανόνων ἦσαν πολλάκις αὐστηραί. Οὕτω π.χ. ἡ παρακολούθησις θεάματος ἐν ἱπποδρόμῳ ὑπὸ γυναικός, ἄκοντος ἢ ἀγνοοῦντος τοῦ συζύγου, ἀπετέλει λόγον διαζυγίου [8]. Οἱ κληρικοὶ δὲ ἀφωρίζοντο ἂν παρηκολούθουν τοιούτους ἀγῶνας [9].

Κονόνες τῆς Ϛ' ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σαφῶς ἀπαγορεύουν διάφορα παίγνια: *« Μηδένα τῶν ἁπάντων εἴτε λαϊκῶν, εἴτε κληρικῶν, κυβεύειν ἀπὸ τοῦ νῦν· »* λέγει περὶ κυβείας ὁ 50ος κανών [10]. Ἕτερος πάλιν ὁμιλεῖ περὶ διαφόρων ἑορτῶν λαμβανουσῶν χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν δια-

---

[1] Migne, P.G. 29, 185.
[2] Migne, P.G. 46, 900.
[3] Migne, P.G. 37, 662.
[4] Migne, P.G. 85, 309.
[5] Migne, P.G. 63, 897.
[6] Πρβλ. Φ α ί δ ω ν ο ς Ἰ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α', Ι, σ. 187.
[7] Πρβλ. Φ α ί δ ω ν ο ς Ἰ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα... κλπ. ΕΕΒΣ ΙΓ', 1937, σ. 76 καὶ σημ. 3.
[8] Πρβλ. Κ ο υ κ ο υ λ έ ν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107 καὶ σημ. 4.
[9] Πρβλ. Κ ο υ κ ο υ λ έ ν, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108 καὶ σημ. 2.
[10] Πρβλ. Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Ἔνθ' ἀνωτ., 2, σ. 424 καὶ 2, σ. 58.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

φόρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ὁπότε καὶ παρείχετο ἡ εὐκαιρία εἰς πολλοὺς νὰ διασκεδάζουν. « *Τὰς οὕτω λεγομένας Καλάνδας,* γράφει, *καὶ τὰ λεγόμενα Βοτά, καὶ τὰ καλούμενα Βρουμάλια καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανήγυριν, καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περιαιρεθῆναι βουλόμεθα...* »[1]

Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἄλλοι ἄλλως πως ἐκόλαζον τὰς ἐκ τῆς σοβαρότητος καὶ σεμνότητος ἐκτροπὰς καὶ ὅταν ἀκόμη αὗται ἦσαν ἠτιολογημέναι. Ὁ πατριάρχης Λουκᾶς Χρυσοβέργης λ.χ. διέταξε τὴν κατάργησιν τῶν μαθητικῶν μεταμφιέσεων, αἵτινες ἐλάμβανον χώραν τὴν 25ην μηνὸς Ὀκτωβρίου, ἡμέραν καθ' ἣν ἑωρτάζετο ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Νοταρίων, προστατῶν τῆς μαθητιώσης νεολαίας[2]. Ὀλίγῳ δ' ἐνωρίτερον Χριστόφορος ὁ Μιτυληναῖος εἶχε ψέξει τοὺς γονεῖς, διότι ἐπέτρεπον τὴν μεταμφίεσιν εἰς τὰ τέκνα των[3].

***

Βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρξουν καὶ ἐξαιρέσεις τῆς σοβαρᾶς καὶ τρόπον τινὰ μονολιθικῆς ταύτης διαγωγῆς. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ὁ τρόπος τοῦ βίου ἔφθασαν μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέσῳ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τῶν πρωτοχριστιανικῶν οὐχὶ ἐξησθενημένα, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν ἐκδηλώσεών των. Οὕτως ὁ Λουκιανὸς εἶναι χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ παίζοντος φιλοσόφου. Τοῦτον ἠκολούθησεν εἰς τοὺς τρόπους Δίων ὁ Χρυσόστομος, ἀκμάσας περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἄριστα συνδυάσας τὰ παίγνια καὶ τὰς ἀθλοπαιδιὰς μὲ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Τὴν σοφιστικὴν ταύτην καὶ χαρίεσσαν τάσιν ἐμιμήθη ἄριστα Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος. Οὗτος κατένεμε τὰς ὥρας του μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ δημιουργῇ τὸ πνεῦμα τῆς αὐστηρότητος καὶ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἑλληνοπρεπῆ ταύτην διαγωγήν του κατηγορήθη ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἠναγκάσθη νὰ ἀπολογηθῇ διὰ πραγατείας ἐπιγραφομένης: « *Δίων ἢ περὶ τῆς καθ' ἑαυτὸν διαγωγῆς.* » Ἐκεῖ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀγροῖκος ἀλλ' ἀληθινὸς ἕλλην. Ἄλλως τε, ἐπάγεται, δὲν εἶναι οὔτε Θεός, ὥστε νὰ μένῃ ἀσυγκίνητος ἀπὸ πᾶσαν ἡδονήν, οὔτε θηρίον, ὥστε μόνον εἰς τὴν ἡδονὴν νὰ εὑρίσκῃ εὐχαρίστησιν. Ἐπικαλεῖται δὲ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον τὸν ὁποῖον καὶ προβάλλει ὡς ἄριστον τύπον ἀνθρώπου καὶ φιλοσόφου[4].

---

[1] Αὐτόθι, 2, σ. 448.

Αὐτόθι, 2, σ. 452.

[3] Πρβλ. Ed. Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, Leipzig 1903, σ. 92 στ. 35.

[4] Πρβλ. Συνεσίου Κυρηνείας, Opuscula (N. Terzaghi), Romæ 1944, σσ. [233 - 278].

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Ὁ Συνέσιος δὲν ἔπαιξε μόνον ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔγραψε καὶ « *Φαλάκρας ἐγκώμιον* » κατὰ μίμησιν Δίωνος Χρυσοστόμου, γράψαντος κόμης ἐγκώμιον καὶ ἄλλα. Εἰς αὐτὸ ἀντικρούει τὸν Δίωνα καὶ ὑπεραμύνεται τῆς φαλάκρας, ἥτις ἦτο καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ κεφαλῆς.

Καὶ εἰς ποιητικὰ ἔργα, ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Συνέσιον, εὑρίσκομεν τὸν ἕλληνα ἐν ἁρμονίᾳ συνυπάρχοντα μετὰ τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε ὑπερέχοντα. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ὕμνου του:

« *Ἄγε μοι, λίγεια φόρμιγξ | μετὰ Τηΐαν ἀοιδάν, | μετὰ Λεσβίαν τε μολπὰν | γεραρωτέροις ἐφ᾽ ὕμνοις | κελάδει Δώριον ᾠδάν...* »[1]

Ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου του ὁ Συνέσιος φαίνεται ἐπηρεασθεὶς ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν νεοπλατωνισμὸν ἀλλὰ καὶ ἀπ᾽ εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἄνευ μεσολαβήσεως τρίτων. Τὸ ὕφος του εἶναι μεγαλοπρεπές, τὰ θέματα ἐπεξεργάζεται μὲ χάριν, εἰς τὰ ποιήματά του χρησιμοποιεῖ ποικίλα προσῳδιακὰ μέτρα. Γενικῶς εἰπεῖν εἶναι περισσότερον ἕλλην, χωρὶς ὅμως νὰ παύῃ νὰ εἶναι καὶ χριστιανός.

Τὴν μεσότητα περὶ τὴν παιδιὰν καὶ τὴν σπουδὴν φαίνεται νὰ ἐπαινῇ καὶ ἐπιγραμματοποιὸς τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς ἓν ἐπίγραμμα, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀγαθίαν ἢ τὸν Παῦλον Σιλεντιάριον, ἀναγινώσκομεν:

« *Δεῖ γὰρ μήτε πονεῖν ἐν ἀθύρμασι, μήτε τι παίζειν*
ἐν σπουδῇ· καιρῷ δι᾽ ἴσθι νέμειν τὸ πρέπον »[2].

Τὰ ἐπιγράμματα γενικῶς, τὰ ὁποῖα οἱ παλαιότεροι εἶχον χρησιμοποιήσει ἀφειδῶς διὰ τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ βίου, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Βυζαντίῳ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὁμοίως. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἐντέχνου λόγου ἐπεχειρήθη καὶ ἐν πολλοῖς ἐπετεύχθη ἀλλαγὴ τοῦ περιεχομένου πρὸς τὸ χριστιανικώτερον καὶ ἑπομένως τὸ σοβαρώτερον καὶ αὐστηρότερον. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιγραμμάτων τώρα ἀφιεροῦνται εἰς ἅγια πρόσωπα καὶ ἀντικείμενα, εἰκόνας, βιβλία κλπ., ἐλάχιστα δὲ μόνον εἰς ἄλλα πράγματα ἄσχετα πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπως εἶναι τὰ ἐρωτικὰ π.χ. τὰ ἐπιδεικτικὰ κ.ἄ., καὶ ταῦτα ἀπὸ ἐπιγραμματοποιοὺς ὁπωσδήποτε ἑλληνίζοντας. Πρὸς τούτοις ἐπενοήθη ἢ μᾶλλον ἐπέδωκε παλαιὰ ἐπινόησις καὶ διεδόθη εὐρέως εἰς ὁλόκληρον τὸ Βυζάντιον τὸ ἀθῶον στιχουργικὸν παίγνιον[3], ἐστερημένον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου οἱουδήποτε παγανιστικοῦ στοιχείου. Οὕτως ἔχομεν λειπογράμματα στιχουργήματα, ἀκροστιχίζοντα, καρκίνους κλπ., παιγνιώδη θέματα

---

[1] Συνεσίου Κυρηνείας, Hymni (N. Terzaghi), Romæ 1939, σ. [57].

[2] Anthologia Palatina (Dübner), IX [769].

[3] Πρβλ. Νικολάου Γ. Πολίτου, Στιχουργικὰ παίγνια, περ. « Ἑστία » 19, 1885, σσ. 249-52, 264-66, 283-85, 291-94.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

δηλ., ἅτινα πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν καὶ ὡς μία ἀντίρροπος τάσις πρὸς διέξοδον ἀπὸ τὴν ὑφισταμένην πίεσιν ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης σοβαρότητος.

Ἕτερος ἐκφραστικὸς γραπτὸς τρόπος, τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἐπίσης χρῆσις ἐν Βυζαντίῳ, εἶναι ὁ δ ι ά λ ο γ ο ς. Οἱ γράψαντες διαλόγους βυζαντινοὶ ἐμιμήθησαν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Λουκιανόν. Ὅμως λόγῳ τοῦ περιεχομένου των, συνηθέστατα θρησκευτικοῦ (καταπολέμησις αἱρέσεων, Ἰουδαίων, δυτικῶν, λατινοφρόνων κλπ.), οἱ βυζαντινοὶ διάλογοι ἀπώλεσαν τὴν χάριν καὶ τὰ πρόσωπά των εἶναι σκληρὰ καὶ δύσκαμπτα. Ἐλλείπει δηλ. ἀπὸ αὐτοὺς ἡ διαρκῶς νεάζουσα διάθεσις τῶν προσώπων τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, τὰ ὁποῖα ἡγουμένου τοῦ Σωκράτους ἔπαιζον ἐνῷ συγχρόνως ὡμίλουν περὶ σπουδαιοτάτων τῆς φιλοσοφίας ζητημάτων.

Ὁ β υ ζ α ν τ ι ν ὸ ς λ ό γ ο ς, καὶ ὅταν ἀκόμη μιμῆται μετ' ἐπιτυχίας τὸν ἀττικόν, ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γράφοντος. Ἡ ἱεροπρέπεια εἰς τοὺς τρόπους τοῦ βίου καὶ ἡ αὐστηρότης εἰς τὴν καθόλου διαγωγὴν ἐπέδρων εἰς τὸ ὕφος τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ ἀττικὸς λόγος δὲν ἀποδίδεται πάντοτε μὲ τὴν προσιδιάζουσαν εἰς αὐτὸν χάριν.

Ἡ πορφυρογέννητος Ἄ ν ν α Κ ο μ ν η ν ή, ἡ ὁποία ἠνθολόγησε ἐπιμελῶς καὶ σοφῶς τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἰδίᾳ δὲ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ξενοφῶντα, δὲν μετέδωκε εἰς τὴν Ἀλεξιάδα της τὴν χάριν τῶν προτύπων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν βασιλικήν της ἀνατροφὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας της περισσότερον παρὰ εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ γράψῃ ὡς ὁ Ξενοφῶν. Ἐφ' ὅσον ὁ πατήρ της Ἀλέξιος δὲν εἶναι ὁ φιλόπαις καὶ φιλοπαίγμων Σωκράτης τῶν Ἀπομνημονευμάτων π.χ., ἀλλ' ὁ αὐστηρὸς αὐτοκράτωρ καὶ ὁ ἀληθῶς ἰσαπόστολος[1], δὲν δύναται οὐδ' αὐτὴ νὰ κινηθῇ ἐπιχαρίτως, ὡς ὁ Ξενοφῶν, πρᾶγμα ὅπερ ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὡς μαρτυροῦν χωρία οἷον τὸ ἐπό-

---

[1] Πρβλ. Ἀλεξιάς, XIV, VIII, 8: « *Οἷον δ' αὖ τόδ' ἔρεξε καὶ ἔτλη καρτερὸς ἀνὴρ πρᾶγμα ὄντως καὶ ἀ π ο σ τ ο λ ι κ ώ τ α τ ο ν... Καὶ μὴν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, περὶ τὴν θείαν γραφὴν ἐσπουδάκει, ὡς καὶ τὴν γλῶτταν διαθῆξαι πρὸς τὰς τῶν αἱρετικῶν συμπλοκάς. Καὶ μόνος οὗτος ὅπλα καὶ λόγους ἀνέμιξε, καὶ τοῖς μὲν ὅπλοις τοὺς βαρβάρους ἐνίκα, τοῖς δὲ λόγοις ἐχειροῦτο τοὺς ἀντιθέους, ὥσπερ δὴ τότε καὶ κατὰ Μανιχαίων ἐξώπλιστο ἀ π ο σ τ ο λ ι κ ὴ ν ἀντὶ στρατηγικῆς ἀναδεξάμενος ἀγωνίαν. Καὶ ἔγωγε τοῦτον τ ρ ι σ κ α ι δ έ κ α τ ο ν ἂ ν ἀ π ό σ τ ο λ ο ν ὀ ν ο μ ά σ α ι μ ι. Καίτοι τινὲς Κωνσταντίνῳ τῷ μεγάλῳ τοῦτο τὸ κλέος προσάπτουσιν, ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ἢ σὺν τῷ Κωνσταντίνῳ τῷ αὐτοκράτορι τετάχθαι τοῦτον, ἢ εἴ τις φιλονεικείῃ, ἔ σ τ ω μ ε τ ά γ ε Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ν ἀ π ό σ τ ο λ ο ς ἅ μ α κ α ὶ β α σ ι λ ε ὺ ς ὁ Ἀ λ έ ξ ι ο ς*». Καὶ ἀλλαχοῦ: « *Ἦν γὰρ ὁ βασιλεὺς οὗτος* (ὁ Ἀλέξιος) *ἄντικρυς ἱερατικώτατος καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν λόγον, ὡς εἰπεῖν, εὐσεβείας ἁπάσης ἀρχιερεύς. Διδασκαλικώτατός τε γὰρ ἦν τοῦ ἡμετέρου δόγματος καὶ ἀ π ο σ τ ο λ ι κ ὸ ς τὴν προαίρεσιν καὶ τὸν λόγον καὶ εἴσω τῆς ἡμετέρας πίστεως ποιῆσαι βουλόμενος οὐ μόνον τοὺς νομάδας τουτουσὶ Σκύθας, ἀλλὰ καὶ τὴν Περσίδα πᾶσαν καὶ ὁπόσοι τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λιβύην νέμονται βάρβαροι καὶ ταῖς τοῦ Μωάμεθ τελεταῖς ὀργιάζουσιν* » (Ἀλεξιὰς VI, XIII, 4).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

μενον: « *Ταῦτα ἐνθυμουμένῃ μοι μειδιᾶν ἐπέρχεται καὶ γέλως ἐπιτρέχει τοῖς χείλεσι πρὸς λύχνον ἐπισυρούσῃ τὸν κάλαμον.* » [1] Ἀλλὰ ταῦτα μόνον εἰς τὸν κοιτῶνα της ἢ τὸν πριγκιπικὸν γυναικωνίτην, διότι ὁ γέλως βαρβάροις ὑπάρχει ἁρμόδιος. Ὁ Βαϊμοῦνδος ὁ π.χ., ἀρχηγὸς τῶν Νορμανδῶν, βάρβαρος διὰ τὴν Κομνηνόπαιδα γελᾷ « *καὶ ὁ γέλως αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις ἐμβρίμημα ἦν.* » [2] Ἐνῷ ὁ πατήρ της Ἀλέξιος οὐδαμοῦ τῆς Ἀλεξιάδος γελᾷ, πλὴν δύο ἢ τριῶν περιπτώσεων [3], καθ' ἃς προσμειδιᾷ φιλικῶς πρὸς τοὺς στρατιώτας του. Ἀντιθέτως κλαίει συχνάκις μετανοῶν διὰ τὰς ἁμαρτίας του, ἢ διὰ τὴν ἀπώλειαν στρατιωτῶν [4]. Τὰ δάκρυα εἶναι εὐγενείας δεῖγμα καὶ καλοῦ χριστιανοῦ τεκμήριον.

Μεταξὺ τῶν ὀλίγων δραστηρίων ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου ἀναφέρεται καὶ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς κατὰ μαρτυρίαν Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ. « *Οὐδὲ χαρίτων ἄμοιρος ὁ ἀνήρ,* γράφει ὁ Ψελλὸς ἐγκωμιάζων τὸν Μεταφραστήν, *ἀλλὰ κατήρτυτο αὐτῷ πρὸς πᾶσαν σπουδὴν μετ' ἐμμελοῦς παιδιᾶς καὶ ἡ γλῶττα καὶ ἡ διάνοια...* » [5] Τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ψελλοῦ δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν κατὰ γράμμα· μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐγκωμιαστικὸς ἐκφραστικὸς τρόπος προσιδιάζων εἰς τὸν Ψελλὸν καὶ προβολὴ ἰδίου τύπου ὑπὸ αὐτοῦ θεωρουμένου ὡς τελείου. Οὐδ' οἱ λόγοι τοῦ ἰδίου τοῦ Συμεὼν εἶναι ἀρκούντως πειστικοί, ὡς ἔκφρασις ἐξομολογητικὴ ἀναφερομένη εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἁμαρτωλοῦ [6].

Ὁ κυριώτερος ἴσως ἐκπρόσωπος τοῦ τύπου τοῦ παίζοντος φιλοσόφου, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν βίον ἔσχε σπουδαιοτέραν ἐπίδρασιν ἡ ἀρχαιότης ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Μορφὴ καθολική, πολυμερεστάτη διάνοια, διαμφισβητεῖ πρὸς πολλοὺς τὴν δάφνην τοῦ ὑπερτέρου, ἀλλ' εἶναι ἀμφίβολον ἂν αὕτη τελικῶς τοῦ ἀνήκῃ. Δὲν στερεῖται ἀττικῆς χάριτος. Ὑστερεῖ ὅμως ἀναμφιβόλως τοῦ Συνεσίου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὡς πρότυπον. Ὁ Ψελλὸς εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἀρέθα πλατωνικός, ὅστις προαγγέλλει τὴν Ἀναγέννησιν.

---

[1] Ἀλεξιὰς Ι, XV, 6.
[2] Ἀλεξιὰς XIII, X, 5.
[3] Βλ. ἀνωτέρω σ. 311 σημ. 2.
[4] Ἀλεξιὰς III, V, 1 κἑξ. καὶ XIV, VI, 4.
[5] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μεταφραστὴν κῦρ Συμεών, Scripta Minora (Ed. Kurtz - Fr. Drexl) I, Milano, 1936, σ. 99. Πρβλ. καὶ Νικολάου Τωμαδάκη, Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953 (Κανίσκιον Φαίδωνι Ἰ. Κουκουλέ), σ. 123.
[6] Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 133: «...*Ποῖον κακὸν οὐ διετυπωσάμην ἐν τῇ ψυχῇ μου, ἤδη δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις διεπραξάμην πορνείαν, μοιχείαν, ὑπερηφανίαν, ἀλαζονείαν, λοιδορίαν, βλασφημίαν, ἀργολογίαν, βρασμῶν γέλωτας, μέθην...* ».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

Ἀνεμείχθη εἰς τὰ τῆς Πολιτείας ἐνεργῶς· διωργάνωσε τὴν παιδείαν· ἐθεράπευσε σχεδὸν ὅλας τὰς ἐπιστήμας. Ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ περὶ πλείστων πραγμάτων. Ἐδοκίμασε καὶ αὐτὸν τὸν μοναχικὸν βίον — ἐκ πεποιθήσεως ἄρά γε ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας του ; — ἀκολουθήσας Ἰωάννην τὸν Ξιφιλῖνον εἰς Μονὴν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας. Ἐκεῖ δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ πολὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοσυστασίας του καὶ τῆς κλασσικῆς του μορφώσεως.

Ὁ Ψελλὸς ἀντετίθετο εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν τρόπον τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ θεωρῆται γνήσιος φορεύς. Ὡς τοιοῦτος δὲ προαγγέλλει τὴν Ἀναγέννησιν καὶ εἶναι πλησιέστερος πρὸς τοὺς ἀρχαίους καὶ δὴ καὶ τὸν Πλάτωνα. Ὁ λόγος του εἶναι περίτεχνος· αἰτία δὲ τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία τῆς πηγαίας ἀττικῆς χάριτος.

Ἡ ἐκ τῆς μοναχικῆς ζωῆς ἀποχώρησις τοῦ Ψελλοῦ, ἥτις ἔχει βαθυτέρας τὰς αἰτίας, ἀπὸ ὅσας ἠδυνήθησαν νὰ ἴδουν οἱ συμμονασταί του, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθοῦν σχόλια εἰς βάρος του, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφῆκεν ἀναπάντητα.

Ἰάκωβός τις, συμμοναστὴς τοῦ Ψελλοῦ, ἔψεξε τὸν τελευταῖον δι' ἐπιγράμματος δηκτικοῦ: Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

. . . .

« Ὄλυμπον οὐκ ἤνεγκας κἂν βραχὺν χρόνον,
οὐ γὰρ παρῆσαν αἱ θεαί σου, Ζεῦ πάτερ ! » [1]

Ὁ Ψελλὸς ἀποκαλεῖται Ζεὺς οὐχὶ ἀσκόπως· πρόκειται περὶ σαφοῦς ὑπαινιγμοῦ διὰ τὰς θρησκευτικάς του πεποιθήσεις. Ὁ δηχθεὶς δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ἐπίγραμμα. Ἀνταπήντησεν διὰ συνθέσεως ὁλοκλήρου κανόνος σκώπτων σκαιῶς τὸν μοναχὸν Ἰάκωβον. Ἡ ἀσέβεια αὕτη τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕμνου εἶναι ἴσως δεῖγμα τῆς ἐκτιμήσεώς του πρὸς αὐτό [2]· πρὸς δὲ ἠθέλησεν ἀναμφιβόλως νὰ σκώψῃ τὸν τέως συμμοναστήν του δι' ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, ἐπειδὴ ἐκεῖνος μετεχειρίσθη ἀρχαῖον εἶδος (ἐπίγραμμα εἰς ἰαμβικὸν μέτρον) καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Διὸς ἀμφισβητῶν συγχρόνως καὶ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τοῦ πολυτρόπου ἀνδρός. Ἀκροστιχίζει δὲ ὁ κανὼν τοῦ Ψελλοῦ: *« Μέθυσον Ἰάκωβον εὐρύθμως ᾄδω, Κώνστας »* [3].

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον αὐτὸ δεῖγμα τῆς διαθέσεως καὶ τῶν τρόπων τοῦ Ψελλοῦ. Ἔγραψε καὶ ἄλλα πολλὰ σατυρικὰ ποιήματα, λόγους, ἐγκώμια,

---

[1] Πρβλ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 5 (1876), σ. 177

[2] Τὸ ὅτι ὁ Ψελλὸς συνέταξε καὶ « Ἀκολουθίαν εἰς Συμεὼν λογοθέτην τὸν Μεταφραστὴν » (πρβλ. Scripta Minora I, σσ. 108 - 119) τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐχειρίζετο τὰ διάφορα θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικὰ θέματα δεικνύει μᾶλλον ἢ τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκτίμησιν.

[3] Εὕρηται ἐκδεδομένος ὑπὸ Κ. Σάθα, Ἔνθ' ἀνωτ., 5, σ. 177 κἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

πραγματείας, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ρητορικῶν σχολῶν· οἷον «*περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κερατᾶ*»[1], ἐγκώμια ψύλλης, φθειρός, κόριος, περὶ ψώρας[2] κλπ., πράγματα δηλ. ἀπᾴδοντα πρὸς τὴν χριστιανοπρεπῆ διαγωγὴν ἑνὸς πεπαιδευμένου τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἀλλ' ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἄνδρες ὡς ὁ Ψελλὸς[3] ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος, ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τὴν διάθεσιν πρὸς τὴν ζωὴν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Βυζαντίου.

Ἂς ἴδωμεν τώρα καὶ μίαν ἄλλην πλευρὰν ἐξ ἴσου σημαντικήν. Τὸν λαόν. Τί ἔπραττεν ὁ λαός; Πῶς συμπεριεφέρετο; Παρηκολούθει τοὺς πεπαιδευμένους; Ἠκολούθει τὰ διδάγματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας; Ἱκανοποιεῖτο ἀπὸ τὸν αὐστηρὸν κανόνα τοῦ βίου: Αἱ πληροφορίαι δυστυχῶς ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ δὲν εἶναι πολλαί, οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ νὰ λάβωμεν μίαν ἰδέαν τοῦ πράγματος.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης παρέχει μίαν εἰκόνα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του ἀνάγλυφον. Περιγράφει δηλ. τὸ πῶς ὁ λαὸς διετίθετο ἔναντι τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν ἀγώνων τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας πρὸς κατάπνιξίν των. Γράφει λοιπόν: «*...χθιζοί τινες καὶ πρώϊζοι ἐκ τῶν βαναύσων ἐπιτηδευμάτων ὁρμώμενοι, αὐτοσχέδιοί τινες τῆς θεολογίας δογματισταί... Πάντα γὰρ τὰ κατὰ τὴν πόλιν τῶν τοιούτων πεπλήρωται, οἱ στενωποί, αἱ ἀγοραί, αἱ πλατεῖαι, τὰ ἄμφοδα· οἱ τῶν ἱματίων κάπηλοι, οἱ ταῖς τραπέζαις ἐφεστηκότες, οἱ τὰ ἐδώδιμα ἡμῖν ἀπεμπολοῦντες. Ἐὰν περὶ τῶν ὀβολῶν ἐρωτήσῃς, ὁ δέ σοι περὶ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου ἐφιλοσόφησε· κἂν περὶ τιμήματος ἄρτου πύθοιο, μείζων ὁ Πατὴρ ἀποκρίνεται καὶ ὁ Υἱὸς ὑποχείριος. Εἰ δὲ τὸ λουτρὸν ἐπιτήδειόν ἐστι εἴποις, ὁ δὲ ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Υἱὸν εἶναι διωρίσατο. Οὐκ οἶδα τί χρὴ τὸ κακὸν τοῦτο ὀνομάσαι, φρενῖτιν ἢ μανίαν, ἤ τι τοιοῦτον κακὸν ἐπιδήμιον, ὃ τῶν λογισμῶν τὴν παραφορὰν ἐξεργάζεται.*»[4]

Ἕτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολῆς τοῦ σοβαροῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖτο μέχρι τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων, δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς μεταστάσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ρήματος *παιδεύω* = *βασανίζω*. Γνωστὸν τυγχάνει ἄλλως τε ὅτι οἱ βυζαντινόπαιδες δὲν ἐμάνθανον παίζοντες, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. Μάρτυρες δὲ τούτου ἔστωσαν οἱ Γρηγόριος, Λιβάνιος, Χρυσόστομος, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης καὶ εἴ

---

1 Πρβλ. Κ. Σάθα, Ἔνθ' ἀνωτ. 5, σσ. 525 - 527.

2 Πρβλ. Κ. Krumbacher - Γ. Σωτηριάδου, Ἔνθ' ἀνωτ. Β', σ. 65.

3 Διάφορον ἑρμηνείαν τῆς προσωπικότητος τοῦ Ψελλοῦ δίδει ὁ πατὴρ Pélopidas Stéphanou, Le témoignage religieux de Michel Psellos, (Πεπραγμένα τοῦ Θ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου [Θεσσαλονίκη 12 - 19 Ἀπριλίου 1953] Ἀθῆναι τόμ. Β', Ἀθῆναι 1956, σσ. 268 - 273.

4 Migne, P.G. 46, 557.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

τις ἄλλος, πάντες συνιστῶντες τὸν ῥαβδισμόν[1]. 'Επειδὴ δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς στοιχειώδους παιδείας ἦτο κατὰ κύριον λόγον θρησκευτικὸν καὶ ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι — ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς τὴν χώραν μας — δὲν ἠκολούθουν εὐρυτέρας σπουδάς, αἱ ἐντυπώσεις αἱ πρῶται καὶ οἱ ἐθισμοὶ ἠκολούθουν τοὺς βυζαντινόπαιδας καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον των.

Οἱ ἀγῶνες, οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάσουν σημαντικῶς τὸν λαὸν εἰς τὴν δημιουργίαν κλασσικοῦ ἰδεώδους καὶ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς, ἐξέλιπον ἐνωρίς, αἱ δὲ διατάξεις τῆς 'Εκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐπέδρων ἀνασταλτικῶς καὶ ἐπηρέαζον τὸν λαόν.

'Ο ἱππόδρομος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀπετέλει μίαν ἀπὸ τὰς μοναδικὰς εὐκαιρίας εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἐλευθεριωτέρας πως διαγωγῆς, μετεβλήθη ἐνωρίτατα εἰς πεδίον πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν τῶν ἀντιμαχομένων φατριῶν.

Περὶ θεάτρου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Τοῦτο ἀντικαθίστων μῖμοι καὶ ὀρχηστρίδες ἀπηνῶς διωκόμενοι ὑπό τε τῆς 'Εκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας.

'Ο κυριώτερος τόπος δημοσίας ἐμφανίσεως καὶ συναναστροφῆς ἦτο συνήθως ἡ 'Εκκλησία μὲ τὰς τελετάς της, τῶν ὁποίων ἡ καταπληκτικὴ διάδοσις δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ὡς μία ἀντιρρόπησις εἰς τὰς τόσας ἐλλείψεις.

'Ομοίας ἑρμηνείας πρέπει νὰ τύχῃ καὶ ἡ ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας παραδοχὴ πολλῶν εἰδωλολατρικῶν τύπων εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν παρεβλάπτετο· ἦτο ἠναγκασμένη ἄλλως τε νὰ δεχθῇ τὴν λύσιν ταύτην ὡς προτιμοτέραν τῆς προσφυγῆς τῶν πιστῶν εἰς εἰδωλολατρικὰς τελετὰς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ κατὰ τὸν τύπον[2].

Παρὰ ταῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στερηθῇ ὁ λαὸς ἐντελῶς τῆς ψυχαγωγίας αὐτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐζήτει ἀντιστάθμισμα τῆς ἁπανταχοῦ ἀπαντωμένης αὐστηρότητος καὶ σοβαρότητος καὶ διότι ὁ ψυχικός του κόσμος δὲν ἦτο οἷος τῶν εὐπαιδεύτων ἐκείνων ἀνδρῶν, δυναμένων καὶ ἄλλως νὰ ἀναπληροῦν τὸ ἐλλεῖπον.

Εὕρισκε δὲ εὐκαιρίας ὁ λαὸς νὰ ἱκανοποιῇ τὴν ἔμφυτον τάσιν πρὸς

---

[1] Πρβλ. Φαίδωνος 'Ι. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α', Ι, σ. 98 κέξ.

[2] 'Η σοφὴ δὲ αὕτη φαινομενικὴ ὑποχώρησις τῆς 'Εκκλησίας εἰς τὸν εἰδωλολατρικὸν τύπον ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν βαθμιαῖον χωρισμὸν τῶν χριστιανικῶν ἀπὸ τῶν εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν, οὕτως ὥστε κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας οἱ βυζαντινοὶ νὰ μὴ αἰσθάνωνται τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου ἐνῷ ἀντιθέτως ᾐσθάνοντο ἔντονον τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα πάσης ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως. 'Οπωσδήποτε αἱ ἑορταὶ διετήρησαν τὸν θρησκευτικόν των χαρακτῆρα καὶ κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὡς τοιαῦται, δηλ. θρησκευτικαί, τελοῦνται καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας. 'Η θαυμαστὴ αὕτη ἑνότης τοῦ βίου τῶν 'Ελλήνων εἶναι δεῖγμα τῆς χαρακτηριζούσης τὸν λαόν μας συντηρητικότητος.

14 - 1 - 1957

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212

χαριεντισμὸν καὶ παιδιὰν καὶ πολλάκις προέβαινε εἰς πνευματώδη κριτικήν [1], σατυρίζων πρόσωπα καὶ πράγματα. Ὁ φόβος ὅμως τῆς τιμωρίας τὸν ἠνάγκαζε πολλάκις νὰ καταφεύγῃ εἰς ἀνωνύμους λιβέλλους [2] (φάμουσα).

Πολὺ χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ μνημονευόμενον ἐπεισόδιον τὸ λαβὸν χώραν τὴν ἐποχὴν τοῦ Φωτίου. Κατηγορήθη δηλ. ὁ σοφὸς ἱεράρχης ὅτι ἐδίδασκε «*ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος δύο ψυχὰς ἔχει...*» [3]. Οἱ φιλοσκώμμονες λοιπὸν ἐργάται τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδράξαντο τῆς εὐκαιρίας καὶ ἐζήτουν διπλασιασμὸν τῆς ἀμοιβῆς των λέγοντες: «*Ἡμεῖς ἠλπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἐλαμβάνομεν ἕκαστος μηνὶ ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δέ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχὰς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθεῖναι ἡμῖν*» [4].

Τὸ μέγιστον ὅμως δεῖγμα ζωτικότητος τοῦ λαοῦ ἐν Βυζαντίῳ εἶναι τὸ ἡρωϊκὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξεν ὑπέρμαχον μιᾶς μεγάλης αὐτοκρατορίας ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη. Ἄνευ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐνεσάρκωσαν οἱ ἀκρῖται καὶ ἔψαλεν ὁ λαὸς εἰς τὰ ᾄσματά των, εἶναι ἀμφίβολον ἂν τὸ Βυζάντιον θὰ ἠδύνατο νὰ διαδραματίσῃ οἷον ρόλον διεδραμάτισε εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Εἴδομεν λοιπόν, ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατὸν εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς παρούσης μελέτης, διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ὅτι ἑκάστη ἐποχὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἑρμηνεύεται δι' ἰδίου τρόπου. Ἀναμφιβόλως τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν μίαν ἀλληλουχίαν μεταξύ των, ἀλλ' αἱ ἑκάστοτε δημιουργούμεναι ἱστορικαὶ καταστάσεις ἔχουν δικαίωμα ὑπάρξεως καθ' ἑαυτὰς καὶ εἶναι δίκαιον νὰ κρίνωνται μὲ μέτρα ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἰδίας ἱστορικῆς ἐποχῆς καὶ ὄχι μὲ κριτήρια προωρισμένα νὰ καταξιώσουν ἄλλας ἐποχὰς ἰδίαν ἐχούσας ὕπαρξιν καὶ χρῄζούσας ἀναλόγου ἑρμηνείας.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

---

[1] Περὶ τῆς ροπῆς τῶν βυζαντινῶν εἰς κριτικὴν πρβλ. K. Krumbacher-Γ. Σωτηριάδου, Ἔνθ' ἀνωτ. Β', σ. 173.

[2] Περὶ ἀνωνύμων λιβέλλων βλ. Ὀ. Λαμψίδου, Τινὰ περὶ ἀνωνύμων λιβέλλων ἐν Βυζαντίῳ, ΕΕΒΣ ΙΗ', 1948, σσ. 144 - 152.

[3] Πρβλ. Σ. Ἀριστάρχου, Φωτίου λόγοι καὶ ὁμιλίαι, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1900, τόμ. Β', σ. 280 κἑξ.

[4] Πρβλ. Σ. Ἀριστάρχου, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 281.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 18:16:58 EEST - 167.114.118.212